

СУТНІСТЬ МАЙНОВИХ ПРАВ ЯК ОБ'ЄКТІВ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВОВІДНОСИН: СПРОБА ТЕОРЕТИЧНОГО ОСМИСЛЕННЯ

Розглядається питання про сутність майнових прав як об'єктів цивільних правовідносин. Сформульовано висновок, що як об'єкт майнове право є гарантованою можливістю отримання реального майнового блага, яка об'єктивується в зовнішніх щодо цього суб'єктивного права правовідносинах, і може бути передана іншій особі без втрати змісту.

Ключові слова: майнові права, об'єкти цивільних прав.

Шимон С. И. Сущность имущественных прав как объектов гражданских правоотношений: попытка теоретического осмысления

Рассматриваются вопросы о сущности имущественных прав как объектов гражданских правоотношений. Сформулированы выводы о том, что в качестве объекта имущественное право выступает гарантированной возможностью получения реального имущественного блага, которая объективируется во внешних по отношению к этому субъективному праву правоотношениях, и может быть передана другому лицу без потери содержания.

Ключевые слова: имущественные права, объекты гражданских прав.

Shymon Svitlana. The essence of property rights as objects of civil relationships: an attempt to theoretical understanding

This work covers the essence of property rights as objects of civil relationships. Conclusions that a property right is the ability to get the material things are made. It can be separated from the person and become an object in the external legal relations, and can be transferred to another person without loss of content.

Key words: property rights, objects of civil rights.

Майнові права посідають гідне місце серед об'єктів цивільних прав, проте їх дослідженню в українській цивілістиці майже не приділяється уваги. Російські вчені (В.А. Белов, І.А. Полуяхтов, В.В. Ровний, Ю.В. Туктаров та ін.) цю проблему висвітлюють, як правило, частково, у працях зі спорідненою тематикою. Невирішеними й нині залишаються питання про поняття таких прав, як об'єкти та проте, які саме майнові права є об'єктоздатними.

У літературі «майнові права як об'єкти» згадуються у вузькому та широкому значенні. У вузькому сенсі вони ототожнюються з правом вимоги, яке «встановлюється» у нового кредитора внаслідок вчинення правочину з відступлення права¹; а по суті є правом на чужі дії і може бути об'єктом саме тому, що правомочність вимоги є носієм функції розпорядження чужою поведінкою. В широкому сенсі майнові права як об'єкти обіймають право вимоги та права щодо вчинення уповноваженими особами визначених дій².

Майнові права є багатоманітним явищем і як категорія об'єкта – значно ширшим за змістом, аніж право вимоги. А.С. Яковлев визначає майнове право як

© ШИМОН Світлана Іванівна – кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри цивільного та трудового права Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова

«суб'єктивне право, що належить суб'єктові цивільного права, виступає засобом реалізації майнового інтересу, має грошову оцінку, набувається на основі правочинів чи інших юридичних фактів і наділене ознакою відчужуваності»³. Вважаємо, що «належність суб'єктові» є зайвою серед ознак «суб'єктивного права»; до того ж у наведеному визначенні не відображено специфіку такого права саме як об'єкта.

Майнове право є ідеальним явищем, але має вартість, виражену в грошах, що є передумовою його об'єктоздатності й наближає його до речей. Враховуючи це, В.А. Лапач вважає його вартісним еквівалентом речі або потенційною річчю⁴. Іншої думки дотримується Л.А. Чеговадзе: право як категорія ідеальна не має окремої цінності та значиме лише тому, що опосередковує належність особі майна⁵. Але, аргументуючи свої висновки, авторка ототожнює набуття у власність речі та майнового права, вважаючи об'єктом цивільних правовідносин в обох випадках право, тоді як у першому з них об'єктом є річ, а не права на неї.

Майнове право як об'єкт є абстрактною категорією, що об'єднує різні види таких прав, які можуть виступати складовим елементом майна особи. Здатність майнового права бути об'єктом зумовлюється притаманними йому ознаками, які визначено нами в іншій праці: цілісність, самостійність, ідеалістична природа, суб'єктивна належність, наявність мінорової вартості та відсутність споживчої вартості, відчужуваність, передаваність, нерозривний зв'язок з річчю. Тому не всі майнові права здатні бути об'єктами цивільних прав, проте, без сумніву, таку здатність мають: право користування річчю; право використання об'єкта інтелектуальної власності; право вимоги про передання майнорової цінності; цінні папери, частка в статутному капіталі товариства, що являють собою сукупність прав.

Власне, будь-яке майнове право є або правом на річ, або правом вимоги щодо речі (речей, коштів). Практично майнове право – це або наявне, або майбутнє речове право, звідси – всі майнові права є речовими правами. Як об'єкти усі майнові права слід прирівнювати до речей. З цієї точки зору, положення ст.190 ЦК України, яка визнає майнові права неспоживною річчю, видаються теоретично обґрунтованими.

Якщо суб'єктивне майнове право (як визначена можливість діяти певним чином) здійснюється особисто управомоченою особою, то воно є не об'єктом, а елементом змісту (основного) цивільних правовідносин. Об'єктивується право лише в момент розпорядження ним особою, якій воно належить, причому в межах зовнішніх щодо нього правовідносин. Як об'єкт воно стає предметом володіння, що уповноважує особу на: *володіння* таким правом (можливість вважатися правоволодільцем і «управляти» правом), *здійснення* цього права або *розпорядження* ним (передання іншій особі на підставі правочину); причому здійснення права виключає можливість розпорядження ним. І здійснення права, і розпорядження правом мають наслідком припинення його існування як об'єкта. І здійснення майнового права, і його передання іншій особі забезпечують набуття правоволодільцем відповідної майнорової цінності (коштів, інших речей тощо).

Зазначимо, що в науці склалося два підходи щодо «передаваності» прав. Прихильники першого (Б.Б. Черепакін та ін.) вважають можливим передання права від одного суб'єкта до іншого. Прибічники другого (В.А. Белов, К.І. Скловський та ін.) стверджують, що права як категорії ідеальні не можуть переміщуватися від однієї особи до іншої, вони встановлюються. Приміром, на думку Л.А. Чеговадзе, коли вчиняється зобов'язальний правочин, суб'єктивне право *встанов-*

люється; предметом його надання може виступати річ або дії іншої особи. Коли ж учиняється розпорядчий правочин, суб'єктивне право припиняється в одного суб'єкта і виникає в іншого. Саме тому «перехід права» – це умовний термін, що лише символізує взаємозалежність можливостей кожного наступного його володільця від умов взаємодії з колишніми. Хоча суб'єктивне право й належало конкретній особі, воно не завжди може бути встановлене діями тільки цієї особи: в двосторонніх правочинах вимагається домовленість кількох учасників, а в односторонньому – воно встановлюється лише тоді, коли умови, визначені правочинном, приймаються іншими учасниками відносин. Проте усе це, вважає правознавець, – юридичні факти, які спричиняють виникнення суб'єктивних прав, їх зміну чи припинення щодо соціальних благ, а не прав, хоч би й майнового характеру⁶.

На нашу думку, немає підстав вважати, що майнове право як об'єкт припиняється і знову виникає. По-перше, як об'єкт воно має розглядатися як благо, яке існує безперервно, інакше не могло б бути предметом відчуження. По-друге, припинення права (навіть на якусь мить) означало б припинення правовідносин, елементом змісту яких це суб'єктивне право є, а отже, – неможливість для нового правоволодільця «увійти» до цих правовідносин як новий суб'єкт. Насправді ж такі правовідносини не припиняють своєї дії, а продовжують існувати з оновленим складом. Тож майнове право як об'єкт не встановлюється, а передається.

Значимо до того ж, що термін «передання» щодо майнових прав досить широко застосовується законодавцем, зокрема фігурує в нормах Цивільного кодексу України: ч.4 ст. 12, ч.1 ст.100, ч.3 ст.166, ст.197, ч.5 ст.362, ч.3 статей 407, 412, 423, та ін., тоді як термін «встановлення права» не згадується.

Відомо, що задовольнити конкретну людську потребу можна лише через реальний об'єкт (річ, об'єкт інтелектуальної власності), причому шляхом здійснення власних позитивних дій (користування, використання). Якщо ж об'єктом виступає майнове право, то особа набуває або можливість вчинення власних позитивних дій стосовно того блага, щодо якого встановлено це право (право користування), або можливість вчинення певних дій щодо певного блага в майбутньому, після виконання вимоги боржником (право вимоги). Зрозуміло, що суб'єктивне майнове право як елемент змісту правовідносин має своїм об'єктом таке благо, яке має і мінову, і споживчу вартість.

Саме ж майнове право як об'єкт має виключно мінову вартість, але завдяки цій властивості, незалежно від своєї ідеальної природи, об'єктивується у складі майна. Якщо у складі майна особи, яка виступає відчужувачем, певний об'єкт існує у вигляді речі, то й об'єктом цивільних правовідносин є річ, якщо у вигляді майнового права, то об'єктом є таке право. За умови, що власник передає річ у власність, він розпоряджається річчю, що нерозривна з повноваженнями власника щодо неї. Власник у змозі також створювати нові права щодо свого об'єкта права власності й наділяти ними інших суб'єктів. Так, він не має окремого права користування, а лише відповідне повноваження у змісті права власності, але в змозі створити таке право і наділити ним іншу особу (наймача), автоматично він наділяє її і можливістю передати «право користування» третій особі. Наймач не в змозі розпоряджатися річчю, яка належить власнику, натомість він розпоряджається власною можливістю щодо речі, тобто правом користування. У такому разі об'єктом є майнове право.

Слід зважати при цьому на те, що майнове право є суб'єктивним цивільним правом. Тому, по-перше, якщо річ, будучи об'єктом права однієї особи, може пе-

ребувати у володінні іншої, то щодо майнового права це виключається. По-друге, незалежно від того, що майнове право є об'єктом, внаслідок його відчуження воно трансформується в елемент змісту правовідносин. У деяких випадках відбувається заміна сторони основних правовідносин – правонаступництво. Це стосується насамперед випадків відчуження зобов'язальних прав. У зв'язку з цим надзвичайно важливим для розуміння природи майнового права як об'єкта та сутності тих трансформацій, які відбуваються у правовідносинах у процесі обороту майнових прав, є поняття конститутивного та транслятивного правонаступництва, концепцію яких розробив Б.Б. Черпахін. За цією концепцією істинним правонаступництвом є лише транслятивне, тобто таке, яке переносить права та обов'язки і забезпечує тотожність не лише об'єкта, але й того права, що переходить (відчуження права вимоги). Проте існує й широке поняття правонаступництва – так зване похідне правонабуття, за якого набуте право та право, яке належало правопереднику, не є тотожними; це конститутивне правонабуття, яке не є правонаступництвом у прямому сенсі, бо тут відсутній перехід права від праводавця до правонабувача⁷. «Передання» повноважень у таких випадках відбувається без повної втрати відповідного права правопередником. Наприклад, на основі права, яке має особа, утворюється інше право з вужчим змістом. У таких випадках відбувається певний «відрив» права від речі. Тут певне право саме набуває мінової вартості, зберігає свій вартісний критерій і може стати об'єктом цивільних прав.

Відносини з обороту зобов'язальних майнових прав зумовлюють транслятивне правонаступництво: право є, бо існувало попереднє, яке передали. У разі конститутивного набуття права – на основі іншого права суб'єкт створює майнове право, але з іншим змістом, наділяє ним іншу особу із залишенням у себе «материнського» права. Таке можливе виключно у випадках, коли це «материнське» право втілює найповнішу владу суб'єкта. Практично такі можливості надають особі право власності, право повного господарського відання, оперативного управління, право довірчої власності, а також право інтелектуальної власності. Так, власник у змозі надати іншій особі право користування річчю або припинивши тимчасово таку можливість для себе, або без обмеження власних повноважень. Право власності уповноважує його створювати нові права щодо свого об'єкта права і передавати їх третім особам. Творець об'єкта інтелектуальної власності в змозі «створити» право використання об'єкта і надати його іншій особі. У таких випадках говорити про «перехід» права не можна, а про «передання» права – некоректно, бо передати особа може лише те, що має сама. Ні власник, ні творець не мають самостійного «права користування», тому при конститутивному правонабутті доречніше вести мову про «наділення» правом.

Конститутивне правонабуття передбачає виникнення нових правовідносин, тоді як правонаступництво передбачало б продовження існуючого. Право, яке набувається, є меншим за обсягом щодо «материнського» права, від якого воно походить. Практично за конститутивного правонабуття з'являється нове право, яке може обмежувати (обтяжувати) «материнське». Наприклад, об'єктом може бути право використання об'єкта промислової власності. Правочини з надання такого права (ліцензійні договори) передбачають передання права для користування одній чи одночасно кільком особам зі збереженням такого самого права за творцем або без такого. У сфері використання результатів інтелектуальної діяльності такими, що можуть відчувуватися, є виключно права на винагороду (зобов'я-

зальні права) за право використання об'єкта інтелектуальної власності. Насправді ж об'єктом користування завжди є реальне благо (річ або об'єкт інтелектуальної власності), а не право на нього. Тимчасовість користування не є свідченням того, що для користування передається саме право; тимчасовість є властивістю права як самого об'єкта, який підлягає відчуженню. Тому в такому разі має йтися не про передання права для користування, а про наділення правом *використання* об'єкта інтелектуальної власності.

Отже, об'єктами цивільних правовідносин є дві групи майнових прав: *по-перше*, які уповноважують на власні позитивні дії (право користування річчю, право використання об'єкта інтелектуальної власності) на основі конститутивного правонабуття (речові права, виключні права); *по-друге*, які уповноважують вимагати певної поведінки від інших осіб (право вимоги) – на основі трансляційного правонаступництва (є потенційним правом власності, або потенційним правом користування). Іншими словами, як об'єкти майнові права слід поділяти на дві групи: по-перше, *зобов'язальні* (право вимоги, право користування, яке відчужується наймачем); по-друге, *делеговані* (право користування (та використання), встановлене власником (у тому числі об'єкта інтелектуальної власності), створене ним з «пучка власних повноважень»).

У науці прийнято диференціювати передання абсолютних та відносних прав з посиланням на зміст цих прав, тоді як відмінності залежать від змісту того права, яке належить первісному суб'єктові. Якщо він є носієм виключного права (власності), то передає певну правомочність (право користування), яка має ознаки і зобов'язального, і речового (абсолютного) характеру. Власник, звужуючи власні можливості щодо свого об'єкта права, наділяє іншу особу певними правами, після припинення яких повноваження власника щодо речі відновлюються. Тому якщо право передає власник (творець), то він (наділяючи правом) надає його у тимчасове користування. Якщо право передає кредитор, то він виступає відчужувачем майнового права вимоги, зазавжди припиняючи його у себе.

Об'єктом правовідносин стає саме позитивний елемент суб'єктивного права. Так, право на захист не може бути об'єктом відчуження, оскільки воно виникає лише внаслідок порушення суб'єктивного права. Ушкодження «позитивної» складової права як ідеального об'єкта практично знищує її, замінюючи можливість захисту; право на захист як елемент суб'єктивного права є компенсаторною складовою, яка виникає замість «ушкодженого» позитивного елемента.

Основою змісту речового майнового права виступає лише право на власні дії (право користування), інші складові слідує за ним. При переданні речового майнового права передається право щодо речі. При відчуженні зобов'язального права (права вимоги) передається право вимагати передання майна (речей, коштів), тобто також потенційне право на річ, яка має бути передана і знаходиться у володінні боржника (на цьому й ґрунтується вимога як така). З правом вимоги передається не право на чужі дії, а право на майно, яке повинен передати боржник; об'єктом є або право на власні дії щодо речей, або право на речі (в тому числі гроші), які знаходяться у володінні іншої особи.

Відповідно, об'єктом цивільних правовідносин може стати виключно «право на власні дії» – можливість певної поведінки самої уповноваженої особи. Причому у складі майнового права це завжди можливість, яка стосується реального об'єкта – можливість користуватися річчю (право користування), можливість вимагати передання речі (в тому числі коштів) у власність (право вимоги), мож-

ливість набути річ у фактичне володіння після її створення (право власності на річ, що буде створена в майбутньому), можливість використання об'єкта інтелектуальної власності.

У процесі відчуження зобов'язального майнового права відбувається трансформація: майнове право (як право кредитора) виокремлюється зі змісту зобов'язальних правовідносин, «відривається» від його носія (суб'єкта – кредитора), об'єктивується, в «зовнішніх» відносинах, набуває характеру оборотоздатного об'єкта, а внаслідок відчуження («передання») знову «прикріплюється» до суб'єкта й перетворюється в суб'єктивне право – елемент змісту цивільних правовідносин.

З усього можна зробити висновок, що майнове право–об'єкт є правом, яке дає можливість або вилучати корисні властивості речі шляхом користування, або використовувати об'єкт інтелектуальної власності, або набути майнове благо (речі) у власність у майбутньому внаслідок задоволення вимоги боржником. Отже, майнове право як об'єкт є юридично гарантованою можливістю користуватися річчю, або використовувати об'єкт інтелектуальної власності, або набути майно у власність у майбутньому, що забезпечена обов'язком виконання, яка має самостійну мінову цінність, є відчужуваною і якою уповноважена особа в змозі розпорядитися на власний розсуд в межах, визначених законом. Об'єктами є такі майнові права, які можуть передаватися і слугують для отримання правоволодільцем майнової (економічної) вигоди. Можливість майнового права бути об'єктом зумовлена існуванням «зовнішніх» щодо цього права правовідносин, у яких воно виокремлюється, набуваючи ознак об'єкта права. Майнове право є гарантованою можливістю отримання реального майнового блага, яка об'єктивується в зовнішніх щодо цього права правовідносинах, і може бути передана іншій особі без втрати змісту.

Поширеність майнових прав як об'єктів цивільних правовідносин ставить на часі доцільність дослідження принципів обігу таких прав, проблем обороту окремих видів майнових прав (права вимоги, права користування тощо) та ознак майнових прав, які забезпечують їхню оборотоздатність.

1. *Чеговадзе Л.А.* Система и состояние гражданского правоотношения: Дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.03. – М., 2005. – С. 372. 2. *Порошков В.* Специфика имущественных прав // Российская юстиция. – 2000. – № 5. – С.16. 3. *Яковлев А.С.* Имущественные права как объекты гражданских правоотношений. Теория и практика. – М.: Ось-89, 2005. – С.71. 4. *Лапач В.А.* Система объектов гражданских прав в законодательстве России: Дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.03. – Ростов-на-Дону, 2002. – С. 212-271. 5. *Чеговадзе Л.А.* Цит. праця. – С. 376. 6. Там само. – С.361-362. 7. *Черепашин Б.Б.* Правопреемство по советскому гражданскому праву // Труды по гражданскому праву / Науч. ред. С.С. Алексеев. – М.: Статут, 2001. – С. 319-320.